

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

НЕВІДОМИЙ ЛИСТ ЗОРІАНА ДОЛЕНГИ-ХОДАКОВСЬКОГО ДО ОВРУЦЬКОГО АРХІМАНДРИТА ПАХОМІЯ ЛЕВИЦЬКОГО

Зоріан Доленга-Ходаковський (Адам Чарноцький, 1784–1825) – видатний польський фольклорист та історик – є знаковою постаттю також і в українській культурі. У 1814–1819 рр., подорожуючи всією територією України, дослідник зібрав близько 2000 пісень, що становили основу народного репертуару початку ХІХ ст. Це зібрання було винятковим явищем у тодішній слов'янській фольклористиці, яка щойно зароджувалася. Вартість записів Ходаковського набагато вища за тодішні друковані і рукописні пісенники не тільки через кількісні показники. Вона полягає також “у великій достовірності записів, у науковому ставленні до текстів, їх мовних особливостей, у розкритті окремих сторін функціональності пісень в обрядах та живому побуті”¹.

Збирання пісенного фольклору було, втім, лише одним з напрямків діяльності дослідника-ентузіаста. У свій час З. Доленга-Ходаковський був відомий насамперед як автор революційної теорії історії розселення давніх слов'ян. Він вважав, що кабінетні студії безплідні для вивчення давньої епохи. Її корені треба шукати у фольклорі, топоніміці, народній термінології, старших лексичних пластах слов'янських мов, а для збирання такого джерельного матеріалу потрібні ґрунтовні польові дослідження. Приклади застосування цього методу ми можемо бачити в його працях “Про слов'янщину перед християнством” (1818), “Розвідки стосовно руської історії” (1819), “Проект вченої подорожі по Росії для пояснення давньої слов'янської історії” (1820), “Шляхи сполучення в давній Росії” (опубл. 1837) та ін.

Ходаковський встиг зробити багато в цій справі. Наслідком його роботи є, зокрема, чотири томний словник городищ (бл. 2000 арк.), що зберігається в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, численні історичні, топонімічні, етимологічні коментарі до окремих об'єктів та назв, висловлені у статтях та листах. Треба відзначити і його спробу укласти список слів праслов'янського походження (1254 одиниці в абетковому порядку)².

До своїх досліджень З. Доленга-Ходаковський прагнув залучити якнайширший матеріал з мов і територій усіх слов'янських, а також і сусідніх

¹ Дей О. І. Записи українських пісень З. Доленги-Ходаковського // Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975. – С. 28.

² Доленга-Ходаковскій З. Проэктъ ученаго путешествія по Россіи, для объясненія древней славянскои исторіи // Сынъ Отечества. – СПб., 1820. – Ч. 63. – С. 289–312.

народів: “Якщо перестану бути братом для русинів, чехів, угорців та інших, то муситиму зупинитися і в цілому намірі, і польська старожитність зникне. Без інших не можна відкрити”³.

У цьому зв’язку для нас особливо цікавими є його міркування з приводу української мови. У листі до генерала Л. Кропинського від 2 березня 1818 р. Ходаковський пише: “Митрополит тутешньої Унії Левицький і священник Могилянський узялися за плекання тутешньої української мови (języka Ruskiego) (на відміну від “rossyjskiego”. – *Р. К.*): цього досить, аби з ними познайомитися. Київ та Кременець, що лежать у цій смузї південної Русі, мусили б діяти спільно. Те, що писано про малоросійський діалект, варте сміху. Бандтке прийняв мої зауваження в новому виданні своєї історії, де він характеризує цю мову”⁴.

Трохи пізніше, познайомившись зі згаданими українськими діячами Михайлом Левицьким (1774–1858) та Іваном Могилянським (1777–1831), у листі від 28 травня 1818 р. Ходаковський висловлює ще цікавіші критичні зауваження щодо характеру мови, вживаної у виданнях, підготованих цими дослідниками: “Його (М. Левицького. – *Р. К.*) старання навколо парафіяльних шкіл, виблаганих в уряді, і вже по багатьох місцях приведених до ладу, побачите ви, пане генерале, у кількох книжечках тут доданих, які я відсилаю як пожертву до Кременецької бібліотеки. Буде то пам’яткою праці над освітою сільського люду в цих місцевостях, а також бажання зберегти мову, яка щоразу більше хилилася до занепаду. Хотіло духовенство вжити мови цілковито місцевої, але пішовши за прикладом давніх уніатів, які у Львові видавали церковні книжки, помішало одне з другим”⁵.

Дійшов до нас і текст листа українською мовою, що його написав З. Доленга-Ходаковський до І. С. Орлая (1770–1829): його передруковано, щоправда з застосуванням неприйнятних для української мови принципів транслітерації, у виданні праць Ходаковського 1967 р.⁶

Самовіддана праця З. Доленги-Ходаковського над збиранням матеріалу для своїх досліджень, сміливість його гіпотез, його критика інших істориків, у т. ч. М. М. Карамзіна, не завжди знаходили розуміння. “Польский ковтун”, “могилогляд”, “простосвятоша”, “тупоголовый Ходаковский”, “Дон-Кихот”, “перелицованный Виргилий”; “галиматья”, “городошесловие”, “бродяжничество” – так характеризував Ходаковського та його діяльність Є. Болховітинов, до якого він звертався за консультацією щодо місцевої топоніміки⁷.

³ Listy Zoryana Chodakowskiego z lat 1817–1821 // Biblioteka Warszawska. – 1866. – Т. II. – С. 163.

⁴ Ibidem. – С. 174.

⁵ Ibidem. – С. 178.

⁶ Dolega-Chodakowski Z. O sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy / Opr. i wstępem opatrzył Julian Maślanka. – Warszawa, 1967. – С. 283–284.

⁷ Псковскія письма митрополита Евгенія Болховитинова къ петербургскому библиографу и археологу В. Г. Анастасевичу // Русский Архив. – 1889. – № 6. – С. 161–236; № 7. – С. 321–388.

Протилежне бачення може проілюструвати висловлювання іншого сучасника – російського, до речі, не менш шовіністично налаштованого, історика М. Погодіна: “я представляю статтю Ходаковського в нашем сборнике, потому что она заключает в себе ясное представление замечательной системы этого знаменитого Географа-Историка, и множество частных драгоценных исторических известий”⁸. Та незважаючи на різну реакцію з боку осіб, до яких він звертався (як видно і з публікованого нами листа), вчений завжди прагнув розширити коло своїх контактів, аби здобути підтримку і допомогу в збиранні фактичного матеріалу. Його ентузіазм і безпосередність при цьому, вкупі з мандрівним життям, авантюрними подробицями біографії, зробили Доленгу-Ходаковського постаттю символічною, прототипом деяких творів романтичної літератури першої половини XIX ст.⁹

Коло людей, з якими контактував чи намагався контактувати дослідник, дуже широке. Це польські, російські та українські діячі науки і культури, численні урядовці. “Розкидав мої запитання до Москви, Вільна, Львова, Бобруйська, Ковеля, Острога, Новгорода-Сіверського – ще готую до Казані, Симбірська і нижнього Уралу – від Кавказу і берегів лукоморських або каспійських сподіваюся вченої відповіді”, – пише він у листі до архімандрита Левицького.

У зв’язку з особою адресата знайденого нами листа, зупинимося коротко на стосунках З. Доленги-Ходаковського з людьми духовного стану. “Цікава та подробиця, що подорожуючи по землях польських, він обминав костели і ксьондзів, а на Русі, навпаки, перш за все звертався до духовенства”, – пише В. Доманицький¹⁰. І справді, факти біографії свідчать про його зустрічі і листування з представниками усіх тодішніх християнських конфесій в Україні. Бувши 1818 р. в Перемишлі, дослідник спілкувався з римокатолицьким священиком Францішком Файгелем (1777–1836), який також цікавився старовиною¹¹. Він приятелював з православним єпископом волинським і житомирським Стефаном Романовським (1813–1828), а православний митрополит київський і галицький Серапіон Александровський подарував йому гравійований план київських печер і церков¹².

Проте найпліднішими, слід припустити, були його контакти з греко-католицьким духовенством і чернецтвом. Окрім уже згаданих митрополита М. Левицького та І. Могильницького, З. Доленга-Ходаковський зустрічався у Львові з українським церковним та освітнім діячем василіянином Модестом Михайлом Гриневецьким (1758–1823), який познайомив його з граматикою

⁸ Историческая система Ходаковского // Русский исторический сборник. – М., 1838. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 4.

⁹ *Maślanka J. Zorian Dołęga-Chodakowski: Jego miejsce w kulturze polskiej i wpływ na polskie piśmiennictwo romantyczne.* – Wrocław etc., 1965. – S. 92–97.

¹⁰ *Доманицький В.* Піонер української етнографії: (Зоріан Доленга-Ходаковський) // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка.* – Львів, 1905. – Т. LXV. – С. 13.

¹¹ *Listy Zoryana Chodakowskiego...* – S. 179.

¹² *Ibidem.* – S. 187.

“Адельфотис” 1591 р. “Не міг схилити того священника, – пише Ходаковський, – аби віддав цей скарб до Кременця. Він сам любитель таких речей, і тутешні уніати старанно збирають по своєму краю книги до семінарійної бібліотеки”¹³. Дослідник згадує в листах про своє перебування в Крехівському василіянському монастирі; часто буваючи в Кременці, відвідував він, без сумніву, і Почаїв – тоді найбільше культурне і релігійне василіянське вогнище.

Відомості про ці контакти дуже вбогі. Серед кількох десятків автографів листів Ходаковського, які збереглися (їх список уклав Ю. Маслянка¹⁴), немає жодного, адресованого до когось із представників греко-католицького духовенства, до того ж жоден з його листів не зберігається нині в Україні. Тим цікавішим, гадаємо, буде опублікований лист для дослідників.

Ми натрапили на цей лист, шукаючи матеріалів до історії видавничої діяльності Почаївського Успенського монастиря в документах архіву Почаївської Успенської лаври, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Лист підшито до справи, що має заголовок “Частная переписка разных лиц с ближайшими родственниками и знакомыми, по различным обстоятельствам. Началось 29го мая 1704 года. Кончилось 4 апреля 1829 года”. На арк. 205зв. подано досить курйозну анотацію цього документа (запис зроблено, ймовірно, в Київській духовній академії, куди 1874 року було передано важливіші документи з Почаївського архіву): “В роде письма к сродникам далеким, но знатнородным и богатым, ученика Овручских училищ Зориана Ходаковского классическое сочинение, под экзамен изготовленное”. Лист написано темно-коричневим чорнилом на двоаркуші білого тонкого високоякісного паперу з позолоченим обрізом, формату 4°. У центрі верхнього краю другого аркуша частина філіграні – цифра “15” (мабуть, 1815 р.).

Хоч у листі прямо і не вказано адресата, зі змісту зрозуміло, що ним є архімандрит (опат) Овруцького монастиря. Про своє листування з овруцьким архімандритом Ходаковський згадує незадовго до цього в листі з Гомеля від 16 червня 1819 р. до генерала Л. Кропинського: “отець Левицький опат овруцький був настільки ласкавий, що 2 могили під Овручем виміряв і прислав мені сюди малюнок, ще й під Іскоростю могилу Ігоря виміряє”¹⁵; а також, не називаючи кореспондента, в одній з праць, датованій 21 липня 1819 р., де згадує село Здривлю, про яке йдеться і в листі: “Древляни (I, с. 33) (у Карамзіна. – Р. К.) називалися так не від лісів, але скоріше від Древлі (нині Здривлі), яка недалеко від Коростеня, або теперішньої Іскорості. Чекаю звідти місцевого опису”¹⁶.

¹³ Ibidem. – S. 180.

¹⁴ *Maślanka J. Zorian Dołęga-Chodakowski...* – S. 142–149.

¹⁵ *Listy Zoryana Chodakowskiego...* – S. 187.

¹⁶ *Доленга-Ходаковській З. Разыскания касательно русской истории // Вестник Европы. – М., 1819. – Ч. CVII. – С. 289.*

Пахомій Левицький був овруцьким архімандритом з березня 1816 р.¹⁷ до своєї смерті у травні 1824 р., про яку ми дізнаємося з іншого листа від 12 травня 1824 р. у тій же справі № 190, арк. 227. З. Доленга-Ходаковський характеризує архімандрита, як особу небайдужу до розвитку науки, зокрема історичних знань.

Лист написаний під час перебування Ходаковського в Гомелі (Білиця – це передмістя Гомеля), куди він вирушав за підтримкою до відомого мецената, одного з ініціаторів вивчення слов'янської старовини М. П. Румянцева, який йому зрештою відмовив¹⁸. Це був один з найактивніших періодів діяльності вченого, коли він планував здійснити велику дослідницьку подорож Російською імперією і шукав можливостей для втілення цього задуму. Згодом йому вдалося лише частково реалізувати свої плани завдяки короткотривалого фінансування, призначеного і незабаром скасованого російським урядом.

У публікації польського оригіналу листа збережено авторські орфографія та пунктуація.

ДОКУМЕНТ

Jaśnie Wielmożny Mości Dobrodziej!

Plan z wymiarem dwóch Mohił pod Owruczem będących, otrzymałem – niosę nacyzulsze podziękowanie – będzie to pomnikiem Łaskawości Pana dla mnie, i gorliwej pomocy Jego w moim przedsięwzięciu. Jedną tylko chciałym wiedzieć okoliczność, czy te mohiły są opasane rowem do koła, czy też bez nich. Spodziewam się że Pan odpowie mi na to, przysyłając podług przyrzeczenia Łaskawego ieszcze plan mohiły Ihora z Iskorosci. Dobrem poradził sobie udając się do Pana, którego Swiatło i gorliwość w wydziale uczonym tyle iest znane – nie tyle mam szczęścia do Panów – ci kończą swoje powodzenie za smaczniemi półmiskami, i przy dobrym winie – rozgrzana wyobraźnia w tey chwili buduje wszystko w postaci olbrzymiej – i tylko dla zabawy – w kilka godzin po stole, inne czwala ich unoszą, i częstokroć najmniejszey rzeczy niezdołają wykonać. Mam podobne nieco zdarzenie z P^m Olizarem Korostyszewskim. Prosiłem go, aby zesłał swojego Ieometrę do wsi nie tak dalekiej od niego, i wtymże Powiecie Radomysl leżącej Drewli, czyli Zdrywli, dla przejrzenia, jaka pozyciia, czy niema tu śladów Zamku lub Horodyscza, i nad jaką rzeczką (płynącą do Irszy) ta wieś położona, wreszcie w czyim to posiadaniu, i jak dawne papiery wyrażają nazwisko tey wioski. Nieleniwemu bogaczowi łatwo to było zrobić, i w nadziei, że wdzięczny Chodakowski może wspomni kiedy Olizara, jak Dmochowski prze//kładem Iliady

¹⁷ Описаніє документовъ Архива западнорусскихъ униатскихъ митрополитовъ: 1701–1839. – СПб., 1907. – Т. II. – С. 707 (№ 3113 – “Реестр пропущеннымъ протоколамъ по второму департаменту за 1816 годъ”).

¹⁸ Дей О. І., Малаш Л. А. Піонер слов'янської фольклористики та його українські записи // Українські народні пісні в записях Зоріана Доленги-Ходаковського. – К., 1974. – С. 31.

uczcił pamięć iego Oycy. Lecz ta uwaga nieprzyszła do Korostyszowa – i ja naprózno 18. Marca pisałem. Wiem że Henryk Rzewuski iest z P^m Olizarem w przyjazni, a nawet i w pewney mocy panującey nad nim, poprobowałem więc pisać do Pohrebiszcz, ażeby on swego hołdownika ubodł, i zmusił do tey uczynności dla mnie. Wątpię ztym wszystkim jak mi to póydzie. Nieznalazłby też Pan kogo, coby znał dobrze ten zakąt Drewlański, tak blizki granicy Owruckiey, i bez Panów, mógł mi dać Łaskawą informacją. Byłbym zobowiązany do naywyższego stopnia. Miałbym ciekawość także uznać w jakim położeniu są Lelety koło Wielednik, i Radohoszcza na południu od Lulinów – Obie Nomenclatury są pogańskie, noszące imiona Bożkow – i przeto ważniejsze od drugich uroczysk. Uważałem Radohoszczę dziś będącą w Ostrogskim pow. iest w ziemi słońney, lecz między pagorkami, w pięknych wąwozach, i nad wodą położona. Toż samo w pięknych widokach znalazłem Lelow w Krakowskim, Ładę w Lubelskim, Lelechówkę pod Lwowem, Ładawę nad Dniestrem, czyli jak dziś piszą Ładawę. Kiedy do nas żadne opisy z epoki bałwochwalczey niedoszły, trzeba na wszystko zwracać uwagę, i wszystkiego uczyć się, kto wie czy to, co iest drobnem dla nas, niebyło w owych czasach rzeczą zbyt uważaną – w rozległej jednostayności niedostrzeżemyż ja//kiego prawidła? Niezdarzy się kiedy Panu po starych Klasztorach swoich znaleźć rękopismu словутного пѣвца Митусы древле – lub niespominają gdzie iego przez podanie jakowe, i przysłowie? Karamzin przywodzi Kronikę Wołyńską w swoiey Historii (T. IV. nota 20) i z niey te słowa dają wiedzieć, że był jakiś Mitusa, co dzieła Bohaterskie opiewał (drewle) w starożytności – czy w Drewli, którey szukam nie daleko rzeki Irszy – trudno teraz zgadnąć. Karamzin w tymże T. IV nocie 102. str. 319. wyraża pieśń sławną, którą w Wyznie nad Narwią wybawieni jeńce od Iatwiahow, spiewali Daniłowi Xięciu Halickiemu. Warto iest pytać po starych monastyrach, czy niema gdzie w pyle, abo na obwolucie jakich fascykułow dawnych – różnie to dzieje się.

Napisałem wiele do Pana – i przekonany iestem, że nienapróżno – bywa to często że szukam nabożentwa w pustym kosciele – lecz Owrucz mając tak Dostoynego Opata, stanie się dla mnie Uroczystym mieyscem. Rozrzuciłem moje pytania do Moskwy, Wilna, Lwowa, Bobruyska, Kowla, Ostroga, Nowogrodu Siewierskiego – ieszcze gotuję do Kazania, Symbirska, i dolnego Uralu – Od Kawkazu i brzegow Łukomorskich czyli Kaspiyskich spodziewam się uczoney relacji.

Polecam się Szanowney Przyjazni i pamięci Pana –
pełen wielbienia i Czci Wysokiey

Jaśnie Wielmożnego W Mć Pana Dobrodzieja nayniższy sługa.

Zorijan Chodakowski

Członek Towar. Król. Warsz. Przyjacioł Nauk.

Homel pod Bielią

4. Lipca 1819.

Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису. – Ф. 231. – Спр. 190: Частная переписка разных лиц с ближайшими родственниками и знакомыми, по различным обстоятельствам. Началась 29-го мая 1704 года. Кончилась 4 апреля 1829 года. – Арк. 204–205. Оригінал.